

Säätyläistyttö, sivistys ja sosiaaliset siteet

Oululainen Hanna Snellman opintiellä Helsingissä 1850-luvulla

Tässä artikkelissa tarkastelen säätyläistyön opiskelijaelämää 1850-luvulla.¹ Pääosassa on oululaisen tervaporvari J. W. Snellmanin (1809–1881) ja hänen vaimonsa Jeanette Snellmanin (o.s. Enbom) (1817–1878) vanhin tytär Johanna (Hanna) Christina (1843–1872),² joka vuonna 1856 lähetettiin 13-vuotiaana kolmeksi vuodeksi opiskelemaan valtion tyttökouluun Helsinkiin. Svenska Fruntimmersskolan i Helsingfors edusti aikansa korkeinta virallista oppilaitosta, joka tytöille oli tarjolla, ja se oli suunnattu yksinomaan ”siwistynein eli herrais-wanhempain tyttäriä warten”.³ Artikkelin teema on osa laajempaa tutkimusta oululaisten säätyläisnaisten elämäntavasta autonomian ajan loppupuoliskolla.⁴ Aikakauden naissivistyksen periaatteiden tunteminen ja opiskelijaelämään perehtyminen on tärkeää tarkasteltaessa 1800-luvun tyttöjen ja naisten maailmankuvan kehittymistä.

Artikkelissa selvitän, mitä koulutyötöt opiskelivat ja miten oppisisällöt ilmensivät naisiin kohdistuneita asenteita ja odotuksia. Mitä tytöiltä odotettiin aikana, jolloin tyttöjen koulutus ei vielä tähdännyt suoraan ja selkeästi varsinaiseen ammattiin? Millaiset asiat täyttivät opiskelijatyttöjen arjen ja elämän koululäksyjen ohella? Miten tytöt viettivät vapaa-aikaansa suuriruhtinaanmaan elämää kuhisevassa pääkaupungissa? Mistä aiheista Hanna Snellman halusi kirjeissään kertoa, ja miksi hän valitsi kotiin kirjoitettavaksi juuri tietyt asiat? Artikkelini valaisee säätyläistyön elämää nimenomaan pohjoissuomalaisen tytön näkökulmasta. Miksi vanhemmat kokivat tärkeäksi lähettää tyttären opintielle kauas Helsinkiin?

(Kuva: Isoaho-Nousiainen1.jpg. Kuvateksti: Oululaisen J. W. Snellmanin perhekuva vuodelta 1861. Alarivissä vasemmalta: Maria Matilda, Jeanette (o.s. Enbom), Johan Wilhelm, Emilia Charlotta ja Karl August. Ylärivissä vasemmalta: Gustaf Ferdinand, Sofia Carolina (Lina) , Albert Oskar, Johan George, Johanna (Hanna) Christina ja Henrik Wilhelm. Kuva: Pohjois-Pohjanmaan museo.)

Mikrohistoriallisen tutkimuksen tyypillisenä kohteena ovat usein pienyhteisöt, perheet ja jopa yksittäiset henkilöt ja lähdeaineistona kirjeenvaihto,⁵ ja tässäkin artikkelissa lähestyn tutkimusaihetta Hannan ja hänen lähipiirinsä toisilleen lähettämien kirjeiden kautta.⁶ Tutkimukseni

pääasiallisena lähdeaineistona käytän Kansallisarkistossa säilytettäviä Karl Kaj Walter Snellmanin ja Kauppahuone J. W. Snellman G:sonin arkistoja sekä Pohjois-Pohjamaan museon Snellman-kokoelmaa. Lisäksi Svenska litteratursällskapet i Finlandin arkiston kokoelmissa on Oulun Snellmanien sukulaisilleen Helsinkiin lähettämiä kirjeitä. Yhteensä arkistot sisältävät noin kuusisataa ruotsiksi kirjoitettua perhekirjettä. Hanna Snellmanin koulunkäynnin aikoihin kirjoitettuja ja Hannankin asioita käsitteleviä kirjeitä on arkistoissa kymmeniä, ja Hannan ja hänen äitinsä toisilleen kirjoittamia kirjeitä on säilynyt kolmetoista kappaletta. Tiedetyt teemat nousevat kirjeissä selvästi esiin, ja lähtökohtanani on, että mainitsemisen arvoiseksi katsotut asiat edustavat ainakin jollain tavalla merkityksellisiä asioita koulutyön elämässä. Kirjeisiin ei nykyäskäytännön mukaan suhtauduta autenttisenä totuutena menneisyydestä, ja niiden kirjoittamiseen liittyykin lukematon määrä tietoisia ja tiedostamattomia konventioita, rajoituksia ja pyrkimyksiä. Kuitenkin kirjeet heijastavat aina elämää ja todellisuutta ja puolustavat siten paikkaansa historiantutkimuksen tärkeänä lähdemateriaalina.⁷ Myös tyttökoulun asiakirja-arkistot valaisevat artikkelin aihetta.⁸

Tutkimuksessa keskeisenä analyysivälineenä ovat Pierre Bourdieun käsitteet sosiaalisesta ja kulttuurisesta pääomasta. Sosiaaliseen pääomaan luetaan kuuluviksi sosiaaliset verkostot, normien hallinta ja yhteiskunnan toimintakykyä ylläpitävä vastavuoroinen luottamus. Kulttuurisella pääomalla tarkoitetaan koulutusta, oppiarvoja ja saavutettua arvonantoa. Pääoman eri muodot saadaan osittain perheen kautta, mutta osittain ne hankitaan ”taistelussa” muiden samalla kentällä toimivien kanssa. Symbolisten pääomien hankkiminen vaatii ainakin jossain määrin taloudellista pääomaa, ja sitä Oulun Snellmaneille oli jo 1850-luvulla kertynyt runsaasti.⁹

[Svenska Fruntimmersskolan i Helsingfors – koulu herrasväen tyttärille](#)

Tyttöjen koulutukseen oli alettu kiinnittää erityistä huomiota jo ennen 1800-luvun puoliväliä, sillä varhaisemmat mamsellikoulut oli arvioitu tietotasoltaan riittämättömiksi ja hengeltään vanhentuneiksi.¹⁰ Kirsi Vainio-Korhosen mukaan väheksyntä pensionaattikouluja kohtaan johtui mahdollisesti aikakauden naissivistyskeskustelusta, jossa oli tarkoituksenmukaista leimata aatelisten suosimat pensionaattikoulut tyhjänpäiväisiksi puuhastelupaikoiksi. Ainakin osa mamsellikouluista oli hyvinkin kunnianhimoisia opinahjoja, joissa opiskeltiin ahkerasti. Vainio-Korhonen muistuttaa, että vaikka vuosisadan puolivälissä suomittiin aiemmin painotettuja seurapiiritaitoja, olivat ne kuitenkin oleellisia arjessa selviytymisen keinoja aiempien sukupolvien

säätyläisnaisille, joiden elämänsä ratkaisi avioliitto. Hyvään avioliittoon oli mahdollisuus oikeanlaisen seurapiirisivistyksen hallitsevilla.¹¹ Vanhat pensionaattikoulut pitivätkin jossain määrin pintansa vielä 1800-luvun puolivälissä.¹²

Tyttöjen opetuksesta keskusteltiin siis vilkkaasti, ja koulutuksen merkitys tunnustettiin yleisesti. Tytöille haluttiin virallisen näkemyksen mukaan tarjota mahdollisuus opiskeluun nimenomaan siksi, että he voisivat hyveellisemmän ja henkisemmän sukupuolen edustajana edesauttaa tulevien lastensa kehittymistä ja sivistymistä ja ylevöittää koko nousevan sukupolven.¹³ Vuoden 1843 koulujärjestyksessä päämääränä oli koko maan koululaitoksen yhdenmukaistaminen,¹⁴ ja tuolloin säädettiin perustettaviksi valtion tyttöoppilaitokset. Koulujen sijoituspaikoiksi valikoituivat Helsinki ja Turku, sillä niissä oli ”runsaammin kuin muissa kaupungeissa vähävaraisia virkamiehiä ja muita säätyhenkilöitä, joilla ei ollut varoja yksityisesti hankkia tyttäriilleen ajan vaatimusten mukaista sivistystä.”¹⁵ Määräysten mukaan valtion tyttökouluun sai ottaa vain sivistyneiden vanhempien tyttäriä, ja se vielä varmistettiin poikakouluja suuremmilla maksuilla. Tyttökouluissa kirjoittautumis- ja vuosimaksut olivatkin poikakouluun verrattuna jopa kymmenkertaiset.¹⁶ Tyttökoulujen suurempia koulumaksuja perusteltiin sillä, ettei kouluun korkeiden maksujen vuoksi edes yrittäisi pyrkiä muita kuin säätyläistyttöjä.¹⁷ Säätyrajoitus aiheutti jo aikalaisissa ihmetystä, samoin tyttökoulujen korkeat lukukausimaksut. Lukukausimaksuihin eivät opettajat voineet paljoa vaikuttaa, mutta ilmeisesti säätyrajoitusta ei noudatettu aina aivan ehdottomasti. Kodin moraalinen taso ja hyvä maine olivat tärkeimpiä kriteerejä kouluun ottamiselle.¹⁸ Virallisesti säätyrajoitus oli kuitenkin voimassa valtion kouluissa vuoteen 1872 asti.¹⁹

Helsingin ruotsalainen tyttökoulu, Svenska Fruntimmersskolan i Helsingfors, aloitti vuonna 1844 kaksiluokkaisena, mutta se laajeni jo vuonna 1846 kolmiluokkaiseksi ja vuoden 1857 syyslukukauden alussa neliluokkaiseksi. Säätyläisyyden lisäksi pääsyvaatimuksena tyttökouluun oli auttava sisälukutaito ja evankelisluterilaiseen seurakuntaan kuuluville ”Lutheruksen lyhyt katekismus ulkomuistista”. Tyttökouluun pyrittiin ennen 12 ikävuotta, ja alin oppikoulutasoinen tyttökoulun aloitusikä oli kahdeksan. Luokalta siirtäminen oli mahdollista missä tahansa vaiheessa kesken lukuvuoden, mutta yleensä samaa luokkaa-astetta käytiin kaksi vuotta. Tyttökoulujen ilmapiiri pyrittiin pitämään kodinomaisena ja rangaistuksena sai käyttää vain nuhtelua ja varoitusta.²⁰

Koulun ensimmäinen johtajatar oli mamselli Amelie Ertmann²¹ (1800–1863), viipurilaissyntyinen opettajatar, joka oli jo 1820-luvulla pitänyt oululaisen Sara Wacklinin (1790–1848) kanssa tyttökoulua Turussa.²² Opettajakunta koostui Vainio-Korhosen arvion mukaan osaavista ja innokkaista opettajista, ”tulevista suomalaisista merkkihenkilöistä”.²³ Säädösten mukaisena yliopistotutkinnon suorittaneena miesopettajana toimi Hanna Snellmanin aikaan Karl Collan (1828–1871).²⁴ Vaikka miesopettaja vaadittiin, häntä ja tyttökoululaisia ei saanut koskaan jättää keskenään, vaan tunnilla piti aina olla läsnä myös naisopettaja.²⁵ Helsingin tyttökoulu sijaitsi valtion omistamassa kiinteistössä Aleksanterinkatu 8:ssa, jonne se oli muuttanut toimittuaan ensimmäisen vuosikymmenensä useissa eri paikoissa vuokralla.²⁶

(Kuva: Isoaho-Nousiainen2.jpg. Kuvateksti: Svenska Fruntimmersskolan i Helsingfors toimi vuosina 1853–1885 Aleksanterinkatu 8:ssa. Kuva: Helsingin kaupunginmuseum.)

Oululaistyttö opiskelijana

Snellmanien vanhin tytär Hanna osoittautui pienestä pitäen näppäräksi oppijaksi, sillä hän osasi lukea hyvin jo kuusivuotiaana.²⁷ Hanna sai perusopetuksensa koulumusterien opastuksessa, kuten kolme vuotta nuorempi Lina-siskokin.²⁸ Korkeampaa opetusta saadakseen oli Oulusta lähdeittävä kuitenkin muualle, sillä oppikoulutasoista opinahjoa tytöille ei vielä ollut.²⁹ Senaatilta oli kyllä anottu Ouluunkin valtionkoulua, mutta se aloitti vasta vuonna 1859,³⁰ eikä ehtinyt Hannan opinpolun alkuun. Hanna Snellman kirjoittautui Helsingin tyttökouluun 15.9.1856, ja hänet otettiin suoraan kolmannelle luokalle.³¹ Hanna oli luokkansa ainoa oululainen siinä mielessä, että kotipaikaksikin oli merkitty Oulu; itse asiassa hän oli ensimmäinen oululainen koko koulun historiassa.³² Suurin osa koulun oppilaista oli helsinkiläisiä tai kotoisin Helsingin välittömästä läheisyydestä.³³

Oululainen Hanna Snellman oli siis jonkinlainen harvinaisuus Helsingin tyttökoululaisten joukossa, ja voidaankin kysyä, miksi juuri Hanna lähetettiin juuri Helsinkiin. Snellmanien perheessä uskottiin koulutuksen voimaan, niin tyttöjen kuin poikienkin.³⁴ Tähän vaikutti osaltaan varmasti se, että

perheen isä oli lapsena orvoksi jäätyään raivannut itse tiensä menestykseen askel askeleelta, ensin kauppa-apulaisena, sitten perämiehenä ja merikapteenina ja myöhemmin oman itsensä herrana; laivanvarustajana, sahateollisuusmiehenä ja kauppahuoneen omistajana. J. W. Snellman oli käynyt Vaasan merikoulun, mutta ylioppilas hän ei ollut. Perheen äiti Jeanette oli varakkaasta virkamiesperheestä, ja hänen isoisänsä Erik Tulindberg oli Suomen ensimmäisiä taidemusiikin säveltäjiä.³⁵ Vanhempien lähtökohdat huomioon ottaen voidaan hyvällä syyllä olettaa, että koulutuksen ja yritteliäisyyden merkitys tunnettiin ja tunnustettiin Snellmanien perheessä. Yleisemminkin etenkin poikien kouluttamisen pontimena taloudelliset intressit olivat usein selvemmin näkyvillä, ja ulkomailla opiskelu takasi kauppahuoneiden pojille ”vankemman teoreettisen pohjan” jatkaa suurkauppiana isiensä jalanjäljissä.³⁶ Vaikka tyttöjä ei vielä valmistettukaan ammattiin – mahdollista opettajattaren tointa lukuun ottamatta –, oli myös tyttöjen kehittäminen tärkeää ja panostamisen arvoista, ainakin ylemmän luokan piirissä.³⁷ Myös Eva Helen Ulvros on eteläruotsalaisia säätyläisnaisia tutkiessaan pohtinut syitä lasten lähettämiseen muualle opiskelemaan. Sekä tyttöjen että poikien katsottiin Ulvrosin mukaan hyötyvän siitä, että he viettivät aikaansa kotipiirin ulkopuolella. Hän näkee tyttöjen ja poikien opintielle lähettämisen sukupuolten tasa-arvoisena kohteluna.³⁸

Helsingin tyttökoulun oppilasmatrikelista ilmenee, kuinka 1800-luvun puolivälin Suomen yhteiskunnallinen yläkerros lähetti tyttärensä samaan valtion tyttökouluun; mukana on runsain mitoin keskushallinnon ja yliopiston virkamiesten tyttäriä. Svenska Fruntimmersskolan i Helsingfors oli siten Suomen ykköspaikka tyttökoulutuksen saralla myös oululaisen liikemies J. W. Snellmanin näkökulmasta, ja Helsingin vetovoimaa lisäsi ajatus oman sosiaalisen statuksen nostamisesta. Kun Hanna lähti Helsinkiin vuonna 1856, isän liiketoimet kukoistivat. Toisaalta J. W. Snellman oli perustanut kauppahuoneensa vasta edellisellä vuosikymmenellä, joten hän oli aika tuore patruuna ympäröivän yhteisön silmissä ja epäilemättä tarvitsi statuksensa lujittamista. Tyttären kouluun lähettäminen oli osoitus suvun merkittävydestä ja varallisuudesta, ja se oli osa sitä säädynmukaista elämää, jota kunnianarvoisan liikemiehen odotettiin viettävän. Lasten kouluttaminen lisäsi porvarisperheen kulttuurista pääomaa, ja siihen hyvävaraisen perheen kannatti sijoittaa taloudellista pääomaansa.

Hannan lähettämistä Helsinkiin kouluun helpottivat entuudestaan vahvat sukusiteet kaupunkiin.³⁹ Jeanette Snellmanin vanhempi sisar Sofie Chydenius asui Helsingissä,⁴⁰ ja Sofien Emilie-tytär oli aloittanut saman koulun jo aiemmin. Lisäksi Jeanette Snellmanin ja Sofie Chydeniuksen serkku, Helena Simelius,⁴¹ toimi kieltenopettajana tyttökoulussa. Äidinpuolen sukulaiset muodostivat Hannan Helsingin-kauden turvaverkoston, ja jokaisesta Hannan kouluaikoina lähetetystä kirjeestä ilmenee, kuinka tiivistä kanssakäyminen oli. Erityisen tärkeä henkilö Sofie-tädin lisäksi oli Emilie, serkku ja sydänystävä, jonka kanssa Hanna vietti paljon aikaa. Merkittävä isänpuolen sukulainen puolestaan oli isän täysserkku ja täyskaima, jo tuolloin hyvin tunnettu professori J. V. Snellman, jonka oma Hanna-tytär aloitti tyttökoulussa samana syksynä. Säilyneessä lähdeaineistossa ei ole kirjeitä, joissa isät keskustelisivat tyttäriensä kouluasioista, mutta se ei tietenkään tarkoita, etteivätkö serkukset niin olisi voineet tehdä. Pikemminkin on erittäin luultavaa, että isät vaihtoivat ajatuksia asiasta, sillä he olivat keskenään säännöllisessä kirjeenvaihdossa. Ainakin kerran Oulun J. W. Snellman kysyi serkultaan neuvoa poikansa koulutukseen liittyvissä asioissa.⁴²

Myös asuinpaikka uudessa opiskelukaupungissa järjestyi Sofie-tädin myötävaikutuksella.⁴³ Sofie Chydenius oli tarmokas nainen, jolla oli tunnetusti laajat sosiaaliset verkostot, jopa itse Elias Lönnrot oli tietoinen rouva Chydeniuksen hyvistä suhdeverkostoista.⁴⁴ Oli aivan yleistä, että luotettavien sukulaisten sosiaalista pääomaa hyödynnettiin, ja vastavuoroisuuden periaatteen mukaisesti palveluksia tarjottiin puolin ja toisin. Helsingissä ollessaan Hanna siis asui täysihoidossa rouva Therese Deckerin perheen luona.⁴⁵ Kauppias Deckerin talo sijaitsi Aleksanterinkatu 10:ssä aivan tyttökoulun vieressä,⁴⁶ joten asuinpaikan sijainti oli paras mahdollinen.

Yhteiselo Hannan ja rouva Deckerin välillä ei aluksi sujunut aivan kitkatta. Ensimmäisen lukuvuoden keväällä Jeanette-äiti oli lähettänyt Therese Deckerille kirjeen tiedustellakseen, voisiko Hanna asua Deckereillä vielä seuraavankin lukuvuoden. Jeanette Snellmanin kirje ei ole säilynyt, mutta Therese Deckerin vastauskirje on. Siinä rouva Decker moittii Hannan luonnetta kovin hankalaksi ja luettelee vikoja, joita hän on Hannassa havainnut.⁴⁷ Hanna ei ilmeisesti halunnut tai osannut olla riittävän nöyrä vuokraemäntäänsä kohtaan, joka yritti opastaa häntä kuuliaisen neidon tavoille. Hannan ja hänen vuokraemäntänsä ongelmista kertoo myös Sofie-tädin kirje sisarelleen Jeanetelle samalta keväältä. Sofie Chydeniuksen havainto oli, että Therese Decker ei ehkä osoittanut Hannaa kohtaan riittävää kunnioitusta.⁴⁸ Sofie halusi näin rauhoitella tilannetta ja osoittaa samalla tukea Hannalle.

Toisaalta Jeanette Snellman kirjoitti arvostavansa rouva Deckerin pyrkimyksiä neuvoa ja ojentaa Hannaa.⁴⁹ Lasten kasvattaminen nähtiin yhteisenä asiana ja opastamisen ajateltiin koituvan lapsen parhaaksi.

Tyttökoulussa opiskeltiin Hannan aikana uskontoa, historiaa, luonnontietoa, aritmetiikkaa, ruotsia, ranskaa, saksaa, venäjää, musiikkia, piirustusta, kaunokirjoitusta ja käsitöitä. Lisäksi ylimmällä luokalla opiskeltiin suomea ja englantia. Oppikirjojen puute koettiin tyttökouluissa ongelmaksi ja ulkoa lukeminen oli ajalle tyyppinen oppimistapa, vaikka uusia ”havainnollisia metoodejakin” suosittiin. Maantieteessä opeteltiin maiden ja kaupunkien nimiä ja historiassa hallitsijaluetteloita. Koululuokan seinillä oli kuvia vieraista maista ja kansoista, ja opettaja selitti niiden avulla opetettavia asioita parhaan kykynsä mukaan.⁵⁰ Kielten opiskelua pidettiin hyvin tarpeellisena – Matti Klingen sanoin kielitaito oli jopa ”naisihanteen keskeinen puoli”⁵¹– ja ajatustoiminnan kehittämisen ajateltiin olevan tärkeä tavoite kielten opiskelussa. Klassisia kieliä tytöille ei opetettu, vaan niin sanottuja uusia kieliä, ranskaa, saksaa ja viimeisellä luokalla englantia. Ranskan valta-asema oli alkanut jo edellisellä vuosisadalla ranskalaisten hovitapojen ollessa koko Euroopan esikuvina, ja ranska oli edelleen Euroopan yläluokan yleisin keskustelukieli.⁵² Tyttökoulujen oppisisältöihin innokkaasti kantaa ottanut J. V. Snellman piti saksaa ja englantia ranskaa tärkeämpinä, koska näiden maiden kirjallisuus oli siveellisempää ja ylevämpää, kun taas ranskankielinen kaunokirjallisuus oli hänen mukaansa siveetöntä ja kevytmielistä.⁵³ Hannan isä Oulussa oli epäilemättä mielissään siitä, että tyttären opetusohjelmaan kuului myös ”uutta” englannin kieltä. Kauppahuoneen omistajana hän käytti englantia liiketoimissaan jatkuvasti ja ymmärsi sen merkityksen nousevana kielenä. Kun Snellmanien Albert-poika lähti opiskelemaan Viipuriin, isä suositteli pojalleen, että tämä vaihtaisi pois kreikan ja ottaisi tilalle käytännöllisemmän englannin.⁵⁴

Tyttökoulu herätti myös arvostelua. Usein pelättiin tyttöjen rasittuvan liikaa koulutehtävistä ja ilmeisen paljon läksyjä näyttääkin olleen. Hanna itse ei suoraan valittanut läksyjen määrää, mutta esimerkiksi rouva Decker valitti läksyjen paljoutta kirjeessä Hannan äidille.⁵⁵ Myös temperamentikas kirjeenkirjoittaja ja kaikkeen mahdolliseen kantaa ottava J. V. Snellman, vastanimitetty professori, oli tuohtunut tytöille määrättyistä läksyistä ja lähestyi koulun opettajaa Karl Collania tiukalla kirjeellä.⁵⁶

Hanna menestyi opinnoissaan hyvin ja loppuvaiheessa suorastaan erinomaisesti.⁵⁷ Huolimatta siitä, että hän oli tunnollinen ja hyvä oppilas, ei hän kirjeissään kotiin juurikaan katsonut tarpeelliseksi kertoa oppitunneista tai koulunkäynnistä erityisen tarkasti; muihin kouluaineisiin kuin käsitöihin Hanna viittasi vain satunnaisesti. Harvat maininnat ilmaisevat joka tapauksessa, että tyttökoulussa opiskeltiin tosissaan. Hanna esimerkiksi kertoi, kuinka hän oli kirjoittanut ranskan ainetta, ”La Veille de Noël”, puoli yhteen yöllä, tai kuinka he olivat kirjoittaneet maisteri Collanille aineen ”Om jag hade vingar”.⁵⁸ Maisteri Collanin pyrkimyksenä näyttää olleen ajan ihanteen mukainen – voisi jopa sanoa snellmanilainen – ajattelutaidon ja mielikuvituksenkin kehittäminen.⁵⁹

Vainio-Korhosen mukaan 1850-luvulla Helsingin tyttökoulun käynyt kasvoi ”osaksi kansallisesti heräämässä ollutta Suomea”, ja tyttöjä ”ympäröivät koulussa tuon ajan kansallisen projektin tekijät, Zacharias Topeliuksen ja Johan Ludvig Runebergin tekstit, Fredrik Paciuksen musiikki sekä näiden virtausten nuoret tulkit, Helsingin rouvasväen koulun opettajakuntaan kuuluneet Karl Collan, Fredrik August Ehrström ja Victoria Åberg.”⁶⁰ Suomalaisuusaatteen esiinnousu ei juuri vielä Hannan kouluajan kirjeissä konkreettisesti näy muuten kuin yhtenä mainintana: Hanna kertoo saaneensa luettavakseen *Lasten Suometar* -lehden.⁶¹ Suomenkielinen *Lasten Suometar* oli suomenmielisen *Suomettaren* lisälehti, joka ruotsalaisen *Eos*-lastenlehden esimerkin mukaisesti pyrki kasvattamaan ja ohjaamaan lapsia.⁶² Suuri osa kansasta ei osannut kunnolla lukea,⁶³ mutta säätyläistytön kulttuurisen tietämyksen piiriin lehdet ja kirjat kuuluivat. *Lasten Suometaresta* löytyy maaliskuulta 1857 valaiseva esimerkki tytöille tarjotusta moraalisesta neuvonnasta. Kyseessä on todennäköisesti sama numero, jota Hannakin kertoi lukeneensa. Juteinin pieni runonen tytöille opasti: ”Elä kanna kauneutta tyttö raukka turmioon, kanna rintas rakkautta autuaaseen awioon.”⁶⁴ Suomalaisuus ei teemana Hannan kirjeissä näy, mutta paikallisidentiteetti näkyy, ja Hanna identifioikin itsensä ennen muuta oululaiseksi. Hän mainitsi kirjeissään, kuinka mukavaa oli tavata Helsingissä ”oman kaupungin” asukkaita.⁶⁵

Tyttökoulussa neljäs luokka oli ylimääräinen, ja se oli tarkoitettu vain parhaimmille oppilaille eli usein käytännössä niille, jotka aikoivat opettajattareksi.⁶⁶ Hannakin halusi jatkaa opiskelua neljännellä luokalla. Itsestään selvää se ei kuitenkaan ilmeisesti ollut, sillä asia vaati vähän

suostuttelua. Kannustava kieltenopettaja Helena Simelius kirjoitti Jeanette Snellmanille vakuutellen koulun jatkamisen tärkeyttä ja ylistäen Hannan erinomaista koulumenestystä.⁶⁷ Hanna kirjoitti äidilleen toivovansa, että ”isä maksaisi vielä yhden opiskeluvuoden” ja vetosi siihen, että muutkin opettajat olivat opintojen jatkamista suositelleet.⁶⁸ Se, että Hanna osoitti pyyntönsä nimenomaan isälleen, oli tietenkin osoitus perheenisän ehdottomasta päätösvallasta taloudellisiin asioihin; vaikka kirjeet kirjoitettiin äidille, hoiti raha-asioita isä.⁶⁹ Englantilaisessa ylemmän keskiluokan piirissä tilanne oli samanlainen: tyttärien kasvattaminen kuului äidille, mutta ”vakavammat aiheet” kuten raha-asiat olivat isän aluetta.⁷⁰ Suomalaisessa kontekstissa tutkijat ovat selittäneet syyn miehen päätäntävällän korostamiseen löytyvän luterilaisen huoneentaulun esittämästä maailmanjärjestyksestä, jossa mies oli kiistaton johtaja.⁷¹ Hannan isä lupautui maksamaan, ja tytär sai opiskella Helsingissä vielä kolmannen vuoden eli neljännen luokan. Se kannatti, sillä syksyllä 1858 Hannan arvosanat olivat erinomaiset ja viimeisenä kevätlukukautena vuonna 1859 hän nousi luokan parhaaksi oppilaaksi.⁷²

Käsityöt naiseuden mittana

Ylivoimaisesti eniten viikkotunteja sai käsityöopetus, ja kirjeidenkin valossa se vaikuttaa olleen kaikkein tärkein kouluaine myös käytännössä. Koulussa oli käsitöitä kaikilla luokka-asteilla kaksitoista viikkotuntia, ja lisäksi tyttöjen odotettiin vielä ompelevan iltasellakin. Ensimmäisen kouluvuoden keväänä nimenomaan käsityöt näyttävät tuottaneen Hannalle jonkinlaisia ongelmia. Vuokraemäntä katsoi aiheelliseksi kirjoittaa Hannan haluttomuudesta käsitöitä kohtaan tämän äidille. Rouva Decker valitti, kuinka käsitöidenteko ”on Hannalle hyvin vastenmielistä ja siitä seuraa aina huonoa mieltä ja ristiriitoja, kun häntä pyytää vähän parsimaan tai ompelemaan”.⁷³ Myös Hanna kommentoi käsityökysymystä kirjeessään äidilleen: hän oli tullut asiassa omasta mielestään väärin kohdelluksi.⁷⁴ Kevättodistuksessa vuonna 1857 käsityönumero olikin Hannan saamiin muihin numeroihin nähden vaatimaton kolmonen.⁷⁵ Ilmeisesti Hanna kuitenkin pääsi eroon tästä rouva Deckerin mieltä kuohuttaneesta suuresta vastenmielisyydestä käsitöitä kohtaan, sillä jo saman vuoden syyslukukausitodistuksessa käsityönumero oli korkein mahdollinen eli nelonen.

Käsitöiden merkitystä säätyläistyttöjen elämässä kuvaa aiheen kirjeissä saama painoarvo. Kaikki Hannan asioista toisilleen kirjoittaneet lähipiirin naiset kommentoivat Hannan käsitöiden tekoa

jollain lailla. Käsitöiden merkityksen korostaminen ja sen itsestäänselvytenä pitäminen liittyvät sosiaaliseen sukupuoleen kasvamiseen ja kasvattamiseen, sosiaalistamisprosessiin.⁷⁶ Ulkopuolelta tuleva paine käsitöiden tekemisestä nauttimiseen tai vähintäänkin käsitöiden tekemiseen oli kova. Näin yhteisö halusi kasvattaa tyttöä naisten tavoille, naisten elämänpiiriin keskeisesti kuuluvaan osa-alueeseen.⁷⁷ Kun Hanna osoitti vuokraemäntänsä mielestä käytöksellään, ettei ollut erityisen innostunut tästä tärkeästä taidosta, nousi aiheesta poru. Opettajatar Helena Simelius kirjoitti puolestaan serkulleen Jeanetelle Hannan toisen opiskeluvuoden keväällä myönteiseen sävyyn, kuinka ”Hanna on saanut tyydynsä valmiiksi ja se on kaunis”.⁷⁸

Nykyajan näkökulmasta asian saama huomio tuntuu jopa kohtuuttomalta, mutta 1800-luvun puolivälissä tyttöjen käsityötaidon merkitys oli suuri. Ensinnäkin kutominen, ompeleminen ja parsiminen olivat välttämättömiä taitoja aikana, jolloin suuri osa vaatteista ja kodin tekstiileistä valmistettiin itse. Vielä olennaisempi merkitys käsitöiden tekemisessä ajateltiin olevan sen mieltä ja luonnetta jalostavalla vaikutuksella. Matti Klinge puhuu taidekäsityön ”suuresta merkityksestä yleiselle hienostumiselle ja naisidentiteetille.”⁷⁹ Varsinkin koruompelumallien suunnittelu oli tärkeä taito, ja itse kirjailu veikin käsitöille varatusta ajasta suuren osan. Päivi Marjanen on tutkinut tyttöjen käsityönopetusta Suomessa kansakoulujen perustamisesta 1860-luvulta lähtien, ja hänkin viittaa tutkimuksissaan alkuvaiheen cygnaeuslaiseen käsityökasvatuksen kaksinaiseen luonteeseen. Käsityökasvatuksen avulla saavutettiin tiedollisia ja kokonaispersoonallisuutta kasvattavia tavoitteita, mutta sen avulla pyrittiin palvelemaan myös arkea.⁸⁰ Vaikka Marjasen tutkimuskohteena on ollut nimenomaan kansakoulu, jossa ”tekemisen perusintention on ollut toisenlainen kuin varakkaimmille suunnatuissa kouluissa”,⁸¹ voidaan samantyyppistä kahtalaisen hyödyn tavoitetta havaita säätyläistyttöjen koulujen käsityönopetuksessa.

Kirjeistä päätellen käsitöitä arvostettiin Hannan kodissa suuresti. Myös Hannan sisaren, Lina Snellmanin elämäkerran kirjoittaja mainitsee aivan erityisesti, kuinka ”naisten kotoisiin käsitöihin” käytettiin Snellmanien kodissa aikaa ja vaivaa.⁸² Jeanette Snellmanin kirjeistä tyttärelleen ja sisarelleen käy ilmi, kuinka tärkeä merkitys käsitöillä oli erityisesti joululahjojen antamisen aikaan.⁸³ Selvästikin perheen tyttäret Hanna ja Lina olivat keskeisessä roolissa joululahjojen valmistamisessa, sillä esimerkiksi vuoden 1859 jouluna kumpikin teki useita suuritöisiltä vaikuttavia käsitöitä vanhemmilleen ja sisarilleen lahjoiksi. Lina valmisti joululahjat isoäidille, isälle, Flora-tädille, Hanna-

siskolle ja äidille. Hanna teki lahjat myös Emilia-serkulle ja Helene-tädille. Perheen pojat sen sijaan eivät olleet mukana lahjojen suunnittelussa ja valmistamisessa, ainakaan niin merkittävästi, että Jeanette-äiti olisi siitä kirjeissään maininnut. Matti Klinge kirjoittaakin 1800-luvun porvarillisen joulunvieton yhteydessä, kuinka tärkeitä itsetehdyt lahjat olivat; varsinkin ”vanhemmat lapset ja nuoret naiset” antoivat omin käsin tehtyjä lahjoja.⁸⁴ Ilmeisesti lahjojen tekeminen katsottiin naisten elämänpiiriin kuuluvaksi eikä poikien odotettu tähän osallistuvankaan. Lahjoina annettujen käsitöiden voidaan jopa ajatella olleen osoitus naisten sitoutumisesta perheen ihmissuhteiden vaalimiseen, osa niin sanottua sukutyötä⁸⁵. Vaikka lahjojen valmistamisen päävastuu olikin naisilla, eivät lahja-asiat täysin huomiotta jääneet miehiltäkään. Esimerkiksi jouluna 1858, kun Snellmanien Janne-poika opiskeli Bremenissä, hän suunnitteli marraskuisessa kirjeessään joululahjojen antamista tuttavaperheen lapsille. Kotiin hän ei kuitenkaan lahjoja lähettänyt, sillä seuraavassa kirjeessä hän lähetti ”ainoana joululahjanaan” lämpimän ja melkoisen haikean tervehdysten kotiväelleen.⁸⁶

Helsingin huveja ja tärkeitä tuttavuuksia

Helsinki oli 1850-luvun lopulla vilkas ja vireä, parinkymmenen tuhannen asukkaan kaupunki. Helsingissä asui uuden pääkaupungin synnyttämää virkamiehistöä ja kasvavan väestön tarpeita palvelevia liikemiehiä. Lisäksi Helsinkiin tuli runsain mitoin venäläistä hienostoa lomailemaan etenkin vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla, sillä keisari oli kieltänyt vääränlaisten vaikutteiden pelossa aristokratian ulkomaille matkustamisen. Vaikka Helsingin parhaimmat kylpyläkaupunkivuodet olivatkin Hannan aikoihin ehkä juuri menneet, oli se pohjoisen tytölle ihmeellinen ja kiinnostava paikka. Kirjeiden valossa Hanna nautti suunnattomasti opiskelijana olemisesta, vilkkaasta seuraelämästä ja kaikenlaisista aktiviteeteista, joita pääkaupunki tarjosi. Hän käytti usein ilmausta ”hirveän hauska” kuvatessaan tapahtumia äidilleen.

Monenlaisia tilaisuuksia järjestettiin ahkerasti: päiväkyläilyjä, kävelyretkiä, illanviettoja, teatterissakäyntejä ja lastentanssiaisia. Nimipäiviä ja syntymäpäiviä juhlittiin yleensä päivänsankarin kotona. Pienissä illanvietoissa, joita kutsuttiin ranskan kielen sanalla *soiré*, seurusteltiin ja musisoitiin. Hannakin kertoo illanvietossa soittaneensa nelikätistä pianokappaletta, *ett quatremain*, yhdessä mamsellin kanssa.⁸⁷ Musiikilla oli keskeinen sija 1800-luvun sosiaalisessa

elämässä ja pianonsoittotaidon opetteleminen oli suorastaan säätyläistyön velvollisuus. Musiikin harrastaminen palveli samaa tarkoitusta kuin esimerkiksi kukkien kasvatus ja puutarhanhoito: arkielämän ylevöittämistä ja kaunistamista.⁸⁸ Soittoläksyjen kontrollointi ulottui kirjeisiin asti.⁸⁹

Hanna pyrki aktiivisesti tutustumaan uusiin ihmisiin ja tietenkin ylläpitämään jo olemassa olevia sosiaalisia verkostoja. Kirjeissä kotiin sosiaalisten tapahtumien kuvailu sai keskeisen roolin, kun Hanna kirjoitti seikkaperäisesti, missä oli ollut ja keitä tavannut. Kirjetutkijoiden mukaan kirjeen kirjoittamiseen vaikuttavat useat eri seikat. Kirjeen sisältöön vaikuttaa myös vastaanottaja siten, että kirjoittaja tyypillisesti pyrkii kirjoittamaan sen mukaisesti, mitä olettaa vastaanottajan odottavan.⁹⁰ Seuraelämän kuvailun innokkuudesta onkin helppo päätellä, että äiti odotti näitä Hannan ”raportteja” kiinnostuneena. Tärkeä syy tyttären lähettämiseen opintielle Helsinkiin oli sivistyksellisen eli tiedollisen ja taidollisen sisällön ohella sosiaalisen pääoman kartuttaminen aikuisen naisen elämää varten. Tämä tavoite näyttää olleen Hannallekin täysin selvä, samoin kuin se, kenen kanssa oli sopivaa – tai kannatti – seurustella. Hanna esimerkiksi kirjoittaa olleensa lastentanssiaisissa Betty Barckin luona, jonka hän kuvasi ”yhdeksi parhaimmista ystävästään Helsingissä”. Kertoessaan uudesta ystävästä äidilleen hän ei mainitse Bettyn isän ammattia vaan asemoi Bettyn sosiaalisen statuksen tämän siskon kautta: Betty Barck oli ”rouva Wasastjernan sisko, jonka luona hän myös asuu”.⁹¹ Betty Barckin sisko oli siis naitu Wasastjernojen aatelissukuun, joten se kannatti tietysti mainita, nostihan se epäilemättä Bettyn merkittävyyttä sosiaalisessa hierarkiassa.

Tärkeäksi tuttavuudeksi Hannan kirjeissä nousee Adelaide (Adele) Borgström (1846–1889) ja koko hänen perheensä. Kirjemaininnoista päätellen ystävykset Emilia Chydenius, Adele ja Hanna viettivät paljon aikaa yhdessä. Hanna ja Emilia saivat kutsunkin tulla kesällä viikoksi Borgströmien kartanoon Tullisaareen: ”Se tulee olemaan erinomaisen lystikästä!”⁹² Adelen isä, kauppaneuvos Henrik Borgström (1799–1883) oli merkittävä vaikuttaja helsinkiläisessä liike- ja kulttuurielämässä.⁹³ Hänen taustansa oli hyvin samanlainen kuin oululaisen J. W. Snellmanin: hänkin oli omin voimin hankkinut omaisuutensa moninaisten liiketoimien avulla. Borgström perusti yhden Suomen suurimmaksi kasvaneista kauppahuoneista, minkä lisäksi hän puutarhanhoidosta innostuneena perusti Helsingin keskustaan useita puistoja. Oulun J. W. Snellman ja Henrik Borgström olivat liiketuttavia keskenään,⁹⁴ samoin professori J. V. Snellman kuului Henrik Borgströmin laajaan ystäväpiiriin.⁹⁵

Oulun Snellmanin ja Henrik Borgströmin välit olivat ilmeisen hyvät, sillä kun Snellmanit tulivat lokakuussa Helsinkiin 1857 Janne-pojan ylioppilaskuulusteluihin, he asuivat Borgströmien luona.⁹⁶ Hanna-tyttären seurustelu tärkeän liikekumppanin tyttären kanssa lujitti perheiden välistä sidettä. Vaikka Hanna solmi uusia suhteita ensisijaisesti itseään varten, edusti hän samalla Helsingissä myös Oulun Snellmanejä.⁹⁷ Kun tytär tutustui uusiin ihmisiin ja käyttäytyi mallikelpoisesti, hyödytti se koko perhettä, ja tätä edustamista kontrolloitiin kirjeiden avulla.

Professori Snellmanin luona Hanna vieraili usein. Se oli arvatenkin tärkeää Hannan oman sosiaalisen statuksen kannalta, sillä Snellman oli jo tuolloin aikansa tunnetuimpia miehiä Suomessa.⁹⁸ Läheinen suhde J. V. Snellmaniin oli muillekin osoituksena siitä, että Hanna kuului maineikkaan sukulaisensa kautta yhteiskunnan tärkeään kerrokseen, jos ei nyt aivan ylimpään niin ainakin akateemisessa mielessä merkittävään sukuun. Ajan tapojen mukaan Hanna ei puhunut Snellmanista ”setänä” vaan aina professorina: teini-ikäiselle tytölle oli ehtinyt kehittyä hyvä sosiaalisten hierarkioiden taju. Professori J. V. Snellman puolestaan noteerasi Hannan – hyvien tapojen mukaisesti – kun hän kirjoitti Ouluun Hannan isälle: ”Teidän Hannaanne en ole nähnyt pariin viikkoon. Hän on näyttänyt pirteältä ja tyytyväiseltä aina kun olemme tavanneet ja kuuluu olevan pidetty koulussaan.”⁹⁹

Lastentanssiaiset oli säätyläisnuorisolle erityisen tärkeä tilaisuus tavata omaan yhteiskuntaryhmään kuuluvia, sosiaalisesti sopivia ikätovereita ja tutustua mahdollisiin puolisoehdokkaisiin aikuisten valvovien silmien alla. Säätyläistön elämäntapaa tutkineen Kai Häggmanin mukaan ”juuri tanssiaisissa nuorten naimattomien ihmisten sopivuus toisilleen oli selvimmin puntarissa”.¹⁰⁰ Tanssiaiset järjestettiin yleensä jonkun nuoren kotona,¹⁰¹ ja Hanna Snellmankin kävi lastentansseissa varsin tiuhaan. Eräessä kirjeessään hän toteaa: ”Oli kyllä tosi hauskaa, mutta ne olivat varmaan viimeiset [tanssiaiset], sillä nyt olemme tanssineet riittävästi. Minä olen ollut 17 lastentansseissa ja Deckerin tytöt ovat olleet vielä viisissä enemmän.”¹⁰² Asiayhteydestä ei ilmene, minkälaiselle ajanjaksolle tanssiaiset sijoittuivat, mutta oletettavasti kyseessä olivat saman talven aikana järjestetyt tanssit. Vaikka Hannan kommentissa on havaittavissa hienoista kyllästymistä lastentansseihin, tanssiaiset olivat yleensä odotettuja ja mieluisia tapahtumia.

Hanna odotti erityisen innokkaasti pääsevänsä katsomaan maisteripromootiota, jonne Hannes-serkku oli hänet kutsunut: ”Tiedätkös Äiti, olen niin hirveän iloinen, kun Hannes Chydenius on kutsunut minut maisterinvihkiäisiin ja on kyllä mahtavan kivaa nähdä, millaista siellä on.”¹⁰³ Ei voida tietenkään varmuudella sanoa, millä mielin Hannes oli kutsunsa esittänyt. Kohta 21-vuotias Hannes oli joka tapauksessa ikänsä ja asemansa puolesta sopivassa vaimonkatseluiässä – ehkäpä hän kaavaili sirkeästä serkkutyöstä itselleen puolisoa. Hanna puolestaan oli neljäntoista vuoden iässä valmis tutustumaan mahdollisiin aviomiesehdokkaisiin tai vähintäänkin kääntämään pikkuhiljaa ajatuksiaan siihen suuntaan. Serkuavioliitot olivat hyvin yleisiä, ja myös Hannan ja Hanneksen lähipiirissä niitä oli useita. Toinen kirjeissä maininnan ansainnut nuori mies oli Theodor Decker, jonka kanssa Hanna oli kirjeenvaihdossakin.¹⁰⁴ Deckerin perheen esikoinen, tuleva arkkitehti Theodor Decker, oli Hannaa viisi vuotta vanhempi ja mahdollisesti Hannan silmissä serkkupoikaa kiinnostavampi tapaus. Theodor Decker löysikin puolison Hannan ystäväpiiristä ja avioitui myöhemmin Adele Borgströmin kanssa.

Säätyläisnuoret tapasivat toisiaan useimmiten kodeissaan, ja kahviloissa käynti kuului erityisiin juhlahetkiin. Kirjeessään vapunvietosta Hanna kuvaa kahta ravintolaa, jotka olivat tärkeä osa helsinkiläistä kahvilakulttuuria: ”Toukokuun ensimmäisenä menimme heti aamulla Kaisaniemeen, jossa me joimme kahvia, sillä mamselli Weckman kutsui meidät sinne. Meillä oli kerrassaan hauskaa, sillä siellä oli kuten yleensäkin koko joukko ylioppilaita, jotka lauloivat. Sen jälkeen menimme vielä vähän kävelemään ja kuljimme Clopattin konditorian ohi. Herra Thunberg tuli ulos kahvilasta, ja koska Emmy Thunberg oli meidän kanssamme, kutsui hän meidät kaikki sisään, ja jokainen sai syödäkseen kakkua ja hiekkahentusen.”¹⁰⁵

Kaisaniemi oli saanut nimensä Catharina ”Kaisa” Wahllundin (1771–1843) mukaan, joka oli vuokrannut kaupunkilaisten virkistyspaikaksi kunnostetun alueen 1830-luvulla ja perustanut paikalle ravintolan. Kaisa Wahllundin viihtyisä ravintola oli ylioppilaiden erityisessä suosiossa ja ylioppilaat ottivat tavaksi käydä laulamassa ravintoloitsijalle tervehdyksiä hänen syntymäpäivänään toukokuun ensimmäisenä päivänä; tästä perinteestä polveutuu valkolakkien vapunvietto. Helsinkiläistä huvielämää tutkineen Sven Hirnin mukaan ravintoloiden asiakaskunta oli jakaantunut päällisin puolin varsin selkeästi: arvovaltaisimmat säätyläiset pitivät kantapaikkanaan Kaivohuonetta, ja porvarit ja ylioppilaat viihtyivät Kaisaniemessä.¹⁰⁶ Tämän osoittaa myös Hannan

tuttavapiirin kahvittelupaikan valinta. Clopattin konditoria puolestaan oli suosittu kahvila Helsingin keskustassa. Se oli ollut tapahtumien keskuspaikkana jo edellisellä vuosikymmenellä, kun suomalainen älymystö oli ihmetellyt Euroopan menoa vuonna 1848.¹⁰⁷ Oulussa ei juuri kahviloita tuohon aikaan vielä ollut.¹⁰⁸ Westerlundin salonki toimi jonkinlaisena seuraelämän keskuspaikkana 1850-luvulla, mutta se ei ollut varsinainen kahvila. Kun vielä seuraavillakin vuosikymmenillä oululaiset seurustelivat enimmäkseen kodin piirissä ja kutsuja pidettiin melkein poikkeuksetta kotona,¹⁰⁹ oli kahvilakulttuuriin tutustumisenkin Hannalle Helsingissä uutta ja mieluista puuhaa.

Lopuksi

Säädynmukaisen elämän näkökulmasta pelkkä taloudellinen pääoma ei vielä riittänyt arvostettuun herraskaiseen elämään vasta asemansa vakiinnuttaneelle oululaisporvarille. Tarvittiin lisäksi kulttuurista ja sosiaalista pääomaa, ja näitä pääomia kerryttivät muun muassa perheen lasten kouluttaminen arvostetuissa opinahjoissa ja oikeanlaisissa piireissä seurustelu. Snellmanit lähettivätkin tyttärensä 1800-luvun puolivälissä hyvämaineiseen tyttökouluun Helsinkiin sukulaisten valvovien silmien alle tavoitteenaan tyttären ja koko perheen kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman kartuttaminen. Symbolisten pääomien lisääminen ei kuitenkaan olisi onnistunut ilman jo olemassa olevia pääomaresursseja, ja etenkin lähisukulaisten sosiaalisia verkostoja hyödynnettiin avoimesti.

Hanna Snellmanin opiskelu sijoittui ajanjaksoon, jolloin tyttöjen opetus oli muutosvaiheessa. Toisaalta valtion oppikoulutasoista opetusta oli juuri uudistettu ja uudenlaisiin oppisisältöihin pyrittiin aktiivisesti. Samalla vuosisadan alkupuoliskolta periytyvät oppiaineiden painotukset pitivät vielä pintansa, ja ranskan kieli ja käsityöt olivat edelleen tärkeimmät aineet. Erityisesti käsitöiden merkitystä korostamalla haluttiin tytöt sosiaalista naissukupuolen täysivaltaisiksi jäseniksi edellisten vuosikymmenten tapaan, ja tyttöihin kohdistuneet odotukset ilmensivät vielä aiempien vuosisatojen ihanteita.

Hannan kasvattaminen säätyläisnaiseksi oli koko hänen lähipiirinsä kollektiivinen tehtävä. Hänen ympärillään oli huolehtiva ja sosiaalista kontrollia ylläpitävä tarkkailijaryhmä, johon kuuluivat

Helsingissä olevat lähisukulaiset. Tämä lähipiiri kirjoitti Hannan elämästä hänen vanhemmilleen, äidille erityisesti, seuraten tytön käyttäytymistä ja valintoja herkeämättä.

Hannan kotiin lähettämistä kirjeistä voi lukea hänen säätyläisidentiteettinsä rakentumisen ja kohti aikuisuutta kasvamisen. Kotiin hän kirjoitti asioista, joista äiti halusi kuulla. Hanna tiesi tarkalleen, mitä häneltä odotettiin, miten hänen haluttiin käyttäytyvän ja mitä tekevän, ja hän osoitti aktiivisena toimijana tahtoa ja kykyä vastata hänelle asetettuihin odotuksiin. Vaikka Hanna hoiti koulunsa mallikelpoisesti, kirjeissä hän ei juurikaan kertonut koulunkäyntiin liittyvistä asioista, vaan suurimman huomion sai sosiaalisten verkostojen hankkimisen ja ylläpitämisen kuvailu. Hanna pyrki käyttämään koulussaoloaikansa mahdollisimman hyvin hyödyksi seurustellen ahkerasti asemalleen sopivien ihmisten kanssa, ja näin hän vahvisti omalla panoksellaan perheensä sosiaalista asemaa helsinkiläisissä säätyläispiireissä. Hanna toimi kunnianhimoisesti kodin asettamien raamien puitteissa, ja kaikki hänen toimintansa tähtäsi sosiaalisten ja kulttuuristen pääomien lisäämiseen.

Kirjoittaja on filosofian maisteri, joka valmistelee Oulun yliopiston historian laitoksella väitöskirjaansa 1800-luvun säätyläisnaisten elämäntavasta.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Kansallisarkisto, Helsinki

Svenska Flicklyceet i Helsingfors -arkiv

Fruntimmersskolan i Helsingfors elevmatrikel (1844–1863)

Afgångsbetyg (1846–1864)

Termins- och examensförteckningar (1850–1859)

Kansallisarkisto, Oulu

J. W. Snellman G:sonin kauppahuoneen arkisto

Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto

Pohjois-Pohjanmaan museo, Oulu

Snellman-kokoelma

Svenska litteratursällskapet i Finland
Chydeniuska släktarkivet (1818–1962)

J. V. Snellmanin kootut teokset -lähdeportaali. Saatavissa: <http://www.snellman.kootutteokset.fi>.

Sanomalehti Litteraturblad nro 7, 1858
Sanomalehti Suometar 27.6.1856
Lasten Suometar nro 9, 1857

Chartier, Roger, Boureau, Alain & Dauphin, Cécile. *Correspondence. Models of Letter-Writing from the Middle Ages to the Nineteenth Century*. Translated by Christopher Woodall. Polity Press, Cambridge 1997.

Davidoff, Leonore & Hall, Catherine. *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class 1780–1850*. Third Edition. First edition published 1987. Routledge, London and New York 2019.

Einonen, Piia & Karonen, Petri (toim.) *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

Eiranen, Reetta. *Lähi-suhteet ja nationalismi. Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 79. Tampere, 2019.

Elomaa, Hanna. Mikrohistoria johtolankojen jäljillä. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toinen painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002, 59–74.

Elomaa, Hanna. *Idylliä etsimässä. Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle*. K&H, Turku 2006.

Gluschkoff, Jaana. *Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008.

Halldórsdóttir, Erla Hulda. Fragments of Lives – The Use of Private Letters in Historical Research. *Nordic Journal of Women's Studies*, 15:1 (2007), 35–49.

Halldórsdóttir, Erla Hulda. Elämä kirjeissä. Miten representoida jo representoitua elämää. Teoksessa Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2014, 172–185.

Hapuli, Ritva. Kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. *Historiallinen aikakauskirja* 103:3 (2005), 317–324.

Hapuli, Ritva & Leskelä-Kärki, Maarit. Kirjoittamisen julkiset ja yksityiset maailmat. Naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. Teoksessa Heli Rantala & Sakari Ollitervo (toim.) *Kulttuurihistoriallinen katse*. Cultural History – Kulttuurihistoria 8, Turku 2010, 258–280.

Hanska, Jussi, Vainio-Korhonen, Kirsi & Rahikainen, Marjatta. Johdanto. Säädynmukaisen kasvatuksen ja koulutuksen aika. Teoksessa Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2010, 12–16.

Hautala, Kustaa. *Oulun kaupungin historia IV 1856–1918*. Oulun kaupunki, Oulu 1976.

Hellsten, Tanja. Chydenius, Sofie (1811–1886). Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997– (viitattu 19.8.2019).
<http://www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4632>.

Hellästi rakastettu Puolisoni. J. V. Snellmanin ja hänen vaimonsa kirjeenvaihto ynnä opastavia yleiskatsauksia ja muistelmia kodista. Julkaissut K. Snellman. Kirja ilmestyi ensimmäisen kerran 1928. Ruotsin kielestä suomentanut Rob. Lehtonen. Otava, Keuruu 2006.

Hirn, Sven. *Kaiken kansan huvit. Tivolitoimintaamme 1800-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 443. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1986.

Hoffman, Kai. Snellman G:son, Johan Wilhelm (1809–1881). Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997– (viitattu 19.8.2019).
<http://www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4342>.

Häkli, Esko. Collan, Karl (1828–1871). Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997– (viitattu 19.8.2019).
<http://www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4433>.

Häggman, Kai. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 179. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.

Ilmakunnas, Johanna. Työn kulttuurihistoriaa varhaismodernin ajan Euroopassa. Teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirkka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.) *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki 2018, 168–182.

Jalava, Marja. Käykö se laatuun? 1840-luvun keskustelu avioliitosta, perheestä ja naisesta. Teoksessa Rainer Knapas ja Nils Erik Forsgård (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto*. Tammi, Helsinki 2002, 314–315.

Keravuori, Kirsi. *”Rakkaat poikaiset!” Simon ja Wilhelmina Janssonin perhekirjeet egodokumentteina (1858–1887)*. Turun yliopiston julkaisuja, Turku 2015.

Ketonen, Liisa. *Suomen tyttöoppikoulut autonomian aikakaudella*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia N.o 53. Helsinki 1977.

Klinge, Matti. *Keisarin Suomi*. Schildts Förlags Ab, Espoo 1997a.

Klinge, Matti. *Kaukana ja kotona*. Schildts Förlags Ab, Espoo 1997b.

Kotioja, Eeva. *Uskallus puhua. Sukupiiri ja sosiaalinen pääoma Adelaide Ehrnroothin yhteiskunnallisen toiminnan mahdollistajana*. Väitöskirja, Helsingin yliopisto 2018.

Lappalainen, Päivi. ”Äiti-ilon himo”. Naiset ja kansakunnan rakentuminen 1800-luvulla. Teoksessa Tero Koistinen, Piret Kruuspere, Erkki Sevänen ja Risto Turunen (toim.) *Kaksi tietä nykyisyyteen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 755, Helsinki 1999, 106–129.

Leino-Kaukiainen, Pirkko. Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella. *Historiallinen aikakauskirja* 105:4 (2007), 420–438.

Leskelä-Kärki, Maarit. *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.

Marjanen Päivi. Koulukäsityö naiseksi kasvattamassa. *Kasvatus & Aika* 8:1 (2014), 55–69.

Mecki, Marjo. *Säätyläistyttöjen koulutus ja sosiaalinen tausta 1790–1870*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2006.

Mäkelä-Alitalo, Anneli. Simelius, Helena Kristina (1821–1889). Kansallisbiografia-verkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– (viitattu 22.8.2019).
<http://www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/9055>.

Mäkeläinen, Eva-Christina. *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*. Historiallisia tutkimuksia 86. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1972.

Ojala, Jari. Borgström, Henrik (1799–1883). Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997– (viitattu 22.8.2019).
<http://www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4242>.

Ollila, Anne. *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun Suomessa*. Toinen painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.

Peltonen, Matti. *Mikrohistoriasta*. Hanki ja jää -julkaisusarja. Gaudeamus, Helsinki 1999.

Rahikainen, Marjatta. Urban opportunities. Women in the restaurant business in Swedish and Finnish cities, c. 1800–1850. Teoksessa Johanna Ilmakunnas, Marjatta Rahikainen and Kirsi Vainio-Korhonen (eds) *Early Professional Women in Northern Europe, c. 1650–1850*. Routledge, London and New York 2018.

Rakennushistoriaselvitys: Aleksanterinkatu 4–10. Työ- ja elinkeinoministeriö. Arkkitehtitoimisto Okulus 2010.

Roos, J. P. Pelin säännöt. Intellektuellit, luokat ja kieli. Johdanto Pierre Bourdieun teoksessa *Sosiologian kysymyksiä*. Vastapaino, Tampere 1985.

Ruuskanen, Petri. *Sosiaalinen pääoma. Käsitteet, suuntaukset ja mekanismit*. VATT-tutkimuksia 81. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Helsinki 2001.

Satokangas, Reija (toim.) *Oulun vuosisadat 1605–2005*. *Studia Historica Septentrionalia* 46. Kolmas painos. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Oulu 2013.

Schauman, August: *Kuudelta vuosikymmeneltä. Muistoja elämän varrelta*. Ensimmäinen osa. Alkuteos *Från sex årtionden i Finland* julkaistu ensimmäisen kerran 1892–1894. WSOY, Porvoo 1967.

Seurustelusta ja häätavoista Oulussa 1870-luvulla kahden vanhan oululaisen kuvaamana.
Sanomalehti Kaiku 27.11.1947

Snellman, Kaj. *Snellmanin suvun talo Oulussa 1796–1938*. Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, Oulu 1983.

Soini, Yrjö. *Vieraanvaraisuus ammattina. Kulttuurihistoriallinen katsaus Suomen majoitus- ja ravitsemiselinkeinon kehitykseen*. Toinen nide. Otava, Helsinki 1963.

Stanley, Liz. The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondances. *Auto/Biography* 12 (2004), 201–235.

Steinrud, Marie. *Den dolda offentligheten. Kvinnlighetens sfärer i 1800-talets Svenska högreståndskultur*. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2008.

Tommila, Päiviö. *Helsinki kylpyläkaupunkina 1830–1850-luvuilla*. Helsinki-seura, Helsinki 1955.

Tripodi, Vera. *Sukupuolen filosofia*. Niin & näin, Tampere 2014.

Ulvros, Eva Helena. *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870*. Historiska Media, Lund 1996.

Vainio-Korhonen, Kirsi. Kaupan ja käsityön ammattikasvatus. Teoksessa Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2010, 221–255.

Vainio-Korhonen, Kirsi. *Sofie Munsterhjelm in aika. Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2012.

Wilkama, Sisko. *Naissivistuksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840–1860-luvuilla. Pedagogis-aatehistoriallinen tutkimus*. Historiallisia tutkimuksia XXIII. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1938.

Wirén, Edvin. *Lina Snellman. Elämäkerta*. WSOY, Porvoo 1927.

¹ Artikkelin perustuu 1800-luvun tutkimuksen verkoston konferenssissa tammikuussa 2019 pitämään esitelmään.

² Tervaporvarien hallitsema Oulu oli 1800-luvun puolivälissä koko pohjoisen Suomen talouden ja kulttuurin keskus. Suurten kauppahuoneiden mahtiporvarit johtivat kaupunkia ja kauppaneuvos Johan Wilhelm Snellman – samannimisen valtiomiehen serkku – oli heistä monella tavalla merkittävin. J. W. Snellman toimi vuosikymmenten ajan kaupungin hallinnossa, kauppaseuran puheenjohtajana ja valtiopäivämiehenä menestyksekkäiden liiketoimiensa ohella. Isän keskittyessä omiin tehtäviinsä, huolehti perheen äiti Jeanette Snellman suuren talon emännyydestä ja heidän yhdeksästä lapsestaan, jotka olivat Johan Georg (1841–1885), Johanna Christina (1843–1872), Albert Oskar (1844–1894), Sofia Carolina (1846–1924), Henrik Wilhelm (1848–1902), Karl August (1849–1920), Gustaf Ferdinand (1851–1903), Maria Matilda (1853–1918) ja Emilia Charlotta (1855–1934). Snellman 1983; Hoffman: Snellman G:son, Johan Wilhelm. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu.

³ Ketonen 1977, 23.

⁴ Elämäntavan käsitteestä ks. Häggman 1994, 33: Häggmanin mukaan elämäntavalla tarkoitetaan ihmisten tapaa ajatella, tuntea ja toimia, sekä tämän elämäntavan objektiivisia edellytyksiä. Ulvros määrittelee elämäntavan konkreettiseksi käyttäytymiseksi, joka kuvaa kulttuuria. Ulvros 1996, 337.

⁵ Mikrohistoriantutkimuksesta ks. Peltonen 1999; Ollila 2000, 10–11; Elomaa 2002, 59–74; Elomaa 2006, 53.

⁶ Perhekirjeitä 1800-luvulle sijoittuvien tutkimustensa lähdeaineistona ovat käyttäneet mm. Kai Häggman (1994), Eva-Helen Ulvros (1996), Anne Ollila (2000), Maarit Leskelä-Kärki (2006), Hanna Elomaa (2006), Marie Steinrud (2008), Kirsi Keravuori (2015), Eeva Kotioja (2018) ja Reetta Eiranen (2019). Häggmania ja Keravuorta lukuun ottamatta tutkimuksissa on vahva naishistoriallinen painotus.

⁷ Kirjeiden käytöstä historiantutkimuksessa ks. Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen (toim.) 2011; Halldórsdóttir 2007 ja 2014; Stanley 2004; Chartier, Boureau & Dauphin 1997. Perhekirjeenvaihdon erityisyydestä ja lähiluvun merkityksestä ks. Keravuori 2015, 26–27, 37–38.

⁸ Helsingin tyttökoulun oppilasmatrikkelit ja vuositutkintoasiakirjat ovat Kansallisarkiston Svenska Flicklyceet i Helsingfors -arkistossa. Tyttökoulun matrikkeli on monien muiden 1800-luvun asiakirjojen tapaan taideteos jo itsessään; täydellisellä kaunokirjoituksella lähestulkoon virheetöntä tekstiä 472 oppilaan tietojen verran. Tyttöjen koulutuksen varhaisia vaiheita Suomessa ovat tutkineet Sisko Wilkama (1938) ja Liisa Ketonen (1977), ja lisäksi aihetta sivutaan kasvatuksen ja koulutuksen historiassa *Huoneentaulun maailma* (2010).

⁹ Terminä sosiaalinen pääoma on esiintynyt jo 1800-luvulla ja sitä on pitkin matkaa käytetty toisistaan poikkeavissa merkityksissä. Pierre Bourdieu ja James Coleman systematisoivat termin 1980-luvulla ja viimeistään Robert D. Putnam teki siitä yleisesti tunnetun. Roos 1985, 7–12; Ruuskanen 2001. Oulun Snellmanien varallisuudesta ks. esim. Hautala 1976, 680.

¹⁰ Lehtimies August Schauman (1826–1896) muistelee: ”Tyttöjä varten, voin tässä lisätä, ei valtio ollut vielä perustanut lainkaan kouluja. Helsingin varakkaiden perheiden tyttäret saivat opetuksensa jossain täällä olevassa pienessä yksityisessä sisäoppilaitoksessa, ns. pensionissa, tai kotiopettajattarilta. Suuria vaatimuksia ei tälle opetukselle vielä silloin asetettu. Ranskan ja saksan kielen taito oli pääasiana; kotiopettajattaria hankittiin sen vuoksi mielellään Viipurista, missä saksa silloin oli hallitsevana kielenä, Tallinnasta tai muista paikoin ulkomailta. Alempaan porvaristoon tai vieläkin alhaisempiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien tyttärien tietopuolisesta opetuksesta ei luullakseni kannattanut puhua.” Schauman 1967, 134.

¹¹ Vainio-Korhonen 2012, 46–49.

¹² Wilkama 1938, passim.

¹³ Suomessa etenkin J. V. Snellman (1806–1881) toi kirjoituksissaan voimakkaasti esiin tämäntyyppistä ajattelutapaa. Koulun tarkoitus ei saanut olla tyttöjen valmentaminen tyhjän seuralämän tarpeisiin, vaan sen piti tähdätä jalompiin päämääriin, ja kaikkein jaloin päämäärä tietysti oli äidin rooli. Snellmania aiemmin ja hillitymmin aiheesta kirjoittelivat myös Tengström, Gripenberg ja Topelius. Äitiyden ylistäminen sinänsä periytyi jo aikaisemmalta vuosisadalta. Häggman 1994, erityisesti 196–197; Wilkama 1938, 64–69; Lappalainen 1999, 109–115; Jalava 2002; Vainio-Korhonen 2012, 209; Davidoff & Hall 2019, 335.

¹⁴ Vanhassa Suomessa eli Viipurin läänissä oli vuodesta 1788 lähtien ollut Katariina II:n perustamia virallisia tyttökouluja, jotka olivat avoimia kaikille tytöille eikä niissä ollut säätyrajoituksia. Käytännössä opetuskieli saksa ja kotien köyhyys muodostivat esteitä kouluun pyrkimiselle. Ketonen 1977, 11–15.

¹⁵ Ketonen 1977, 26. Vuoden 1843 lukio- ja koulujärjestyksen mukaan oli perustettava ”Frouaswäenkouluja, jokainen kaksiluokkaisia, siwistynein eli herrais-wanhempain tyttäriä warten, joillen siellä opetetaan kunnolliseen frouaswäen ylöskasvatukseen kuuluwia taitoja ja käsitöitä.” Ketonen siteeraa koulujärjestyksen ensimmäisen pykälän neljättä kohtaa. Ketonen 1977, 23. Helsingin tyttökoulu oli oppilasmäärältään suurin, esimerkiksi lukuvuonna 1857–1858 koulussa oli 121 oppilasta. Ketonen 1977, 31.

¹⁶ Vuosimaksu fruntimmersskolan-oppilaitoksissa oli 15 ruplaa kun se alkeiskouluissa oli 1,5 ruplaa ja lukioissa 3 ruplaa. ”Todistetun köyhyyden” perusteella oli mahdollista saada vapautus maksuista. Ketonen 1977, 24. Vertailun vuoksi mainittakoon, että naissivistyksen uranuurtajan Odert Gripenbergin (1788–1848) yksityinen tyttökoulu Helsingissä, joka toimi vuosina 1835 – n. 1850, veloitti tytöiltä vuosimaksuna 200 ruplaa (ynnä maksulliset tanssitunnit 20 ruplaa). Kun valtion tyttökoulu aloitti toimintansa vuonna 1844 merkittävästi yksityiskoulua alhaisemmilla lukukausimaksuilla, oli Gripenberginkin alennettava koulumaksuja 81 ruplaan. Ero yksityisen ja valtion koulujen vuosimaksujen välillä oli silti huomattava. Ketonen 1977, 21.

¹⁷ ”Sellaisten oppilaiden kouluun pääsyn ehkäisemiseksi, jotka saamalla säätynsä ylittävän sivistyksen oikeastaan kehittyisivät väärään suuntaan ja olisivat tyytymättömiä niillä toimialoilla, joihin heidän olisi pakko antautua, on komissio katsonut tarpeelliseksi suunnitella näiden koulujen oppilaille suuremman kirjoittautumis- ja lukukausimaksun kuin muille koulujen oppilaille, pyrkien kuitenkin tasoittamaan nämä maksut siten, etteivät ne olisi liian kalliit säätyhenkilöille, jotka panevat tyttärensä näihin kouluihin.” Ketonen siteeraa koulukomission lausuntoa. Ketonen 1977, 24.

¹⁸ Ketonen 1977, 24. Marjo Mecki on pro gradu -tutkielmassaan selvittellyt tyttökoulujen oppilaiden sosiaalista taustaa. Esimerkiksi Helsingin tyttökoulussa lukuvuoden 1849–1850 oppilaskajakaumassa oli porvaristaustaisia tyttöjä eniten, kaksi kolmasosaa koulun oppilasta. Lukuvuonna 1855–1856 tilanne oli samantyyppinen, porvarissyntyisiä tyttöjä oli aatelistaustaisia huomattavasti enemmän. Mecki 2006, 25–33.

¹⁹ Ketonen 1977, 25.

²⁰ Ketonen 1977, 24. Vuoden 1843 koulujärjestyksen mukaan syyslukukausi alkoi 24.8. ja loppui 15.12. kevätlukukausi alkoi 1.2. ja päättyi jonakin päivänä kesäkuun 14. ja 20. päivän välillä. Päivittäinen työaika oli klo 8–12 tai 8–13 ja 15–18. Vuoden 1856 lukio- ja koulujärjestys muutti syyslukukauden alkamaan 1.9. ja kevätlukukauden 15.1. Ketonen 1977, 23.

²¹ Nimen kirjoitusasu vaihtelee: Johtajattaren nimeä näkee eri teksteissä kirjoitetun muodossa Amalia Ertmann ja Amalie Ertman. Svenska Fruntimmersskolan i Helsingforsin asiakirjoissa nimi on kirjoitettu muodossa Amalie Ertmann. Hanna kirjoitti johtajattaren nimen ”Ärtman”, mikä johtunee nimen ääntämisisästä.

²² Ketonen 1977, 19.

²³ Vainio-Korhonen 2012, 220.

²⁴ Karl Collan vihittiin maisteriksi vuonna 1850, jonka jälkeen hän toimi useita vuosia Helsingin tyttökoulun opettajana. Vuonna 1859 hänestä tuli yliopiston saksan kielen lehtori ja 1866 yliopiston kirjastonhoitaja. Hän väitteli tohtoriksi vuonna 1860. Collan oli omana aikanaan tunnustettu tiedemies, joka muun muassa tallensi kansanmusiikkia ja käänsi Kalevalan ruotsiksi. Hän oli myös *Sylvian joululaulun* itseoppinut säveltäjä. Collan kuoli koleraan vain 43-vuotiaana. Häkli: Collan, Karl. Kansallisbiografia-verkkopublication.

²⁵ Wilkama 1938, 45.

²⁶ Ensin koulu toimi kirjakauppias Waseniuksen talossa Kirkkotorin laidalla Paratiisilinnun korttelissa, sitten kauppaneuvos Lindroosin talossa Fabianinkatu 16:ssa ja kevääseen 1853 asti kaupunginkirurgi Pihlflycktin talossa Hallituskadulla. Rakennushistoriaselvitys 2010: Aleksanterinkatu 4–10, s. 38.

²⁷ Maria Snellmanin (o.s. Enbom) kirje sisarelleen Jeanette Snellmanille 23.10.1849. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.

²⁸ Lina Snellmanin elämäkerrassa on kuvaus hänen ensimmäisistä kouluvuosistaan, ja hyvin todennäköisesti Hannan varhainen koulupolku oli samantyyppinen: ”Lina Snellman sai monien muiden lasten kera tiedon ensi alkeet erään merikapteenin lesken, ’Roneliuksen musterin’ luona, joka piti koulua oman yksityisasuntonsa kahdessa pienessä huoneessa. Koulun oppijakso oli kaksivuotinen, ja pääasiassa annettiin tavaamisen ja lukemisen, katkismuksen ja raamatunhistorian opetusta. - - Rouva Roneliuksen koulusta hän siirtyi tovereineen ’Lundbergin musterin’ kouluun, joka oli yksivuotinen ja tarjosi lisätietoa, kun näet maantiede, historia ja laskento kuuluivat koulun oppiaineisiin. Käytyään vielä neiti Marie Juneliuksen valmistavaa tyttökoulua kirjoittautui Lina Snellman syyskuun 1 p:nä 1859 vähäistä vaille kolmentoista vuoden vanhana oppilaaksi Oulun ruotsalaiseen tyttökouluun, joka silloin aloitti toimintansa.” Wirén 1927, 12. Lina Snellman on ainoa Oulun Snellmaneista, josta on kirjoitettu elämäkerta. Hän toimi Helsingin diakonissalaitoksen johtajattarena vuosikymmenten ajan, ja häntä pidetään yhtenä suomalaisen diakoniatyön merkittävimmistä alkuvaiheen vaikuttajista.

²⁹ Oppikoulutasoisia valtion tyttökouluja oli 1850-luvun alussa Helsingin lisäksi Turussa, Viipurissa ja Haminassa. Kuopioon ja Vaasaan avattiin valtion tyttökoulut vuonna 1857, ja yksityisiä tyttökouluja perustettiin 1850-luvulla kymmenkunta. Kaiken kaikkiaan (valtion ja yksityisiä) tyttökouluja Suomessa oli ajanjaksolla 1844–1870 yhteensä 47 kappaletta. Näistä ruotsinkielisiä oli 41, saksankielisiä neljä ja suomenkielisiä kaksi. Ketonen 1977, 28–30.

³⁰ Hautala 1976, 513.

³¹ Samana lukuvuonna aloitti 31 uutta oppilasta. Syyslukukaudella 1856 koulussa oli yhteensä 83 oppilasta: ensimmäisellä luokalla 38, toisella 32 ja kolmannella luokalla 13. Johanna Christina Snellman sai kirjautumisnumeron 249. Tyttökoulun matrikkeliin on Hannasta kirjattu seuraavat tiedot: *Johanna Christina Snellman född den 21 Januari i Uleåborg; dotter till Handlanden – Johan Wilhelm Snellman och dess Fru Johanna Enbom. Vistelseort: Uleåborg. Inlemnad behörigt Prestbevis. Inskriften i Tredje Klassen. – Uppflyttad i Fjerde Klassen den 14 Juni 1858, och dervid undfått Premium för Berömligt Uppförande, Berömlig Flit och Uppmärksamhet samt Berömliga Framsteg. Afgått den 15 Juni 1859 med betyg öfver fulländade läsokurs.* Fruntimmersskolan i Helsingfors elevmatrikel (1844–1863). Svenska Flicklyceet i Helsingfors -arkiv, Kansallisarkisto.

³² Tyttökoulun oppilasmatrikelista 1844–1856 löytyy kaksi tyttöä, joiden syntymäpaikkana oli Oulu, mutta kumpaakaan ei voida pitää varsinaisesti oululaisena, sillä molempien kotipaikaksi oli merkitty Helsinki. Myös muista lähteistä selviää, että näiden tyttöjen perheet olivat täysin helsinkiläisiä.

³³ Hannan lisäksi kauempaa kouluun olivat tulleet vain Betty Barck Uudestakaarleppeystä, Lydia Collan Sulkavalta ja Anna Gustava Eurydice Angelique Ines Nygrén Mikkelistä. Fruntimmersskolan i Helsingfors elevmatrikel (1844–1863). Svenska Flicklyceet i Helsingfors -arkiv, Kansallisarkisto.

³⁴ Snellmanien halukkuudesta panostaa lastensa opiskeluun olivat osoituksena myös perheen poikien jatko-opinnot muualla: vuonna 1858 vanhin poika Janne lähti ylioppilastutkinnon jälkeen Bremeniin ja Albert maineikkaaseen Behmin sisäoppilaitokseen Viipuriin. Ks. Jannen ja Albertin kirjeenvaihto vanhempiensa kanssa. J. W. Snellman G:sonin kauppahuoneen arkisto, Kansallisarkisto.

³⁵ Snellman 1983, 8–18.

³⁶ Ks. esim. Vainio-Korhonen 2010, 226–228; Eiranen 2019, 25.

³⁷ Vainio-Korhonen 2012, 31, 208–209.

³⁸ Ulvros 1996, 339.

³⁹ Tätien, setien, enojen ja serkkujen rooli 1800-luvun ihmisten elämässä oli usein huomattavan suuri.

Sukulaisverkoston merkityksestä ks. esim. Davidoff & Hall 2019, 353–356.

⁴⁰ Sofie/Sophie eli Margareta Sofia Enbom (1811–1886) oli naimisissa yleisen revisio-oikeuden ylikomissaarin Anders Johan Jakobsson Chydeniuksen (1795–1865) kanssa. Perheeseen oli syntynyt kahdeksan lasta, mutta elossa oli neljä: Anders Herman (1833–1896), Johan Jakob (1836–1890), Erik Wilhelm (1842–1857) ja Emilia Augusta (1844–1905). Hellsten: Chydenius, Sofie. Kansallisbiografia-verkkajulkaisu.

⁴¹ Helena Simelius (1821–1889) toimi kolmen vuosikymmenen ajan Helsingin tyttökoulun kieltenopettajana. Mäkelä-Alitalo: Simelius, Helena Kristina. Kansallisbiografia-verkkajulkaisu.

⁴² Keskustelusta on säilynyt professori Snellmanin vastauskirje J. W. Snellmanille. J. V. Snellmanin kirje J. W. Snellmanille 20.8.1857. J. V. Snellmanin kootut teokset -lähdeportaali.

⁴³ Jeanette Snellmanin kirje Sofie Chydeniukselle 11.6.1856. Chydeniuska släktarkivet, Svenska litteratursällskapet i Finland.

⁴⁴ Sofie Chydeniuksen laajoista verkostoista ks. Elias Lönnrotin kirje J. W. Snellmanille 4.8.1859. Kauppahuone J. W. Snellman G:sonin arkisto, Kansallisarkisto.

⁴⁵ Therese Johanna Sofia Deckerin (1818–1903) ja kauppias ja raatimies Johan Alexander Deckerin (1802–1856) perheeseen kuului neljä lasta: Alexander Theodor (1838–1899), Alexandra Therese (1842–1911), Fanny Wilhelmina (1844–1921) ja Ivar Arthur (1844–1877). Deckereillä oli ollut tapana majoittaa matkalaisia, ja rouva jatkoi vuokralaisten pitämistä miehensä kuoltua kesällä 1856. Perheeseen otettujen täysihoitolaisten tuomat lisätulot olivat leskelle tervetulleita, sillä seuraavanakin lukuvuonna talossa asui Hannan lisäksi ainakin myös kieltenopettaja Helena Simelius. Deckereillä oli ilmeisesti yleisemminkin kiinnostusta koulutuskesymyksiin, sillä J. A. Deckerin muistokirjoituksessa mainittiin hänen perustaneen ”lapsukaiskouluja” ja hankkineen niille varoja. Tommila 1955, 196, 244–247, 274, 304; Helena Simeliuksen kirje Jeanette Snellmanille 13.6.1858. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto; Sanomalehti Suometar 27.6.1856.

⁴⁶ Rakennushistoriaselvitys 2010: Aleksanterinkatu 4–10, 46.

⁴⁷ Therese Deckerin kirje Jeanette Snellmanille 16.5.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.

⁴⁸ Sofie Chydeniuksen kirje Jeanette Snellmanille 15.3.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.

⁴⁹ Jeanette Snellmanin kirje Sofie Chydeniukselle 10.12.1856 ja 7.3.1857. Chydeniuska släktarkivet, Svenska litteratursällskapet i Finland.

⁵⁰ Wilkama 1938, 67; Vainio-Korhonen 2012, 222–223.

⁵¹ Klinge 1997b, 115.

⁵² Ks. esim. Mäkeläinen 1972; Kotioja 2018, 43.

⁵³ Ks. esim. J. V. Snellman: Tyttökoulujen opetuksesta. Litteraturblad nro 7, 1858.

⁵⁴ Albert Snellmanin kirje vanhemmilleen 5.9.1858. Kauppahuone J. W. Snellman G:sonin arkisto, Kansallisarkisto.

⁵⁵ Therese Deckerin kirje Jeanette Snellmanille 16.5.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.

⁵⁶ J. V. Snellmanin Hanna-tytär oli saanut isän mielestä liikaa ja liian vaikeita kotitehtäviä: ”Kun otetaan huomioon hänen ja hänen luokkatoveriensä ikä, vielä vähäiset opintosaavutukset ja vieläkin vähäisempi kirjallinen valmius, minun on pakko sanoa tällaista läksyjen antamista silkaksi typeryydeksi. Teet koululle palveluksen, jos hyväntahtoisesti huolehdit siitä, että tällaista vältetään tulevaisuudessa. Omasta puolestani olen vakaasti päättänyt hankkia oikeudellisesti pätevän todistuksen asioiden tilasta ja kiinnittää siihen Litteraturbladetissa yleisön huomiota tai, jos tämä kohtaisi hankaluuksia, pyrkiä asian korjaamiseen oikeusteitse.” J. V. Snellmanin kirje Karl Collanille 22.10.1856. J. V. Snellmanin kootut teokset -lähdeportaali.

⁵⁷ Ensimmäisenä lukukaudella Hannan koulumenestys oli keskitasoa: yleisarvosana oli 24,5 pistettä, kun luokan parhaalla se oli 31 ja heikoimmalla 22, täysien pisteiden ollessa 32. Hannan kokonaispistemäärää alentaa venäjän kielen pisteiden puuttuminen: hänellä ei ole arvosanaa venäjän kielestä, vaikka kaikki muut luokkatoverit ovat venäjistä arvosanan saaneet. Ehkäpä Hanna ei ollut lukenut venäjää ollessaan Oulussa koulussa, eikä siksi ryhtynyt venäjän opintoihin Helsinkiin tultuaan. Varmaankin Hannan helpotukseksi koitui uusi, vuoden 1856 kevään koulujärjestyksen lukusuunnitelma, jonka mukaan kolmen vieraan kielen sijasta oli pakollisia enää kaksi. Kevätlukukaudella 1857 Hannan arvosanat olivat nousseet 26 pisteeseen. Seuraavana syksynä pisteet taas kohenivat, täydet pisteet (4) tulivat saksasta, ranskasta, aritmetiikasta, maantiedosta ja uskonnosta. Toiseksi paras pistemäärä 3,5 tuli suomesta ja ruotsista (ainekirjoitus) ja historiasta. Heikoiten meni luonnontieto arvosanalla 2,5. Käsiyöstä tuli arvosanaksi nelonen ja piirustuksesta kolmonen. Suomen kieli tuli syyslukukaudella 1857 tyttökoulun kolmosluokkalaisten opetusohjelmaan. Samoin uuden, neljännen luokan oppisisältöön lisättiin englanti. Kevätlukukaudella 1858 Hannan arvosanat taas paranivat (31/32), ja hän edusti jo luokkansa parhaimmistoa. Fruntimmersskolan i Helsingfors: Termins- och examensförteckningar (1850–1859). Svenska Flicklyceet i Helsingfors -arkiv, Kansallisarkisto.

-
- ⁵⁸ Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 14.3.1858 ja 22.3.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁵⁹ Ks. Wilkaman viitteet Collanin lehtikirjoituksiin tyttökoulun opetusmenetelmistä. Wilkama 1938, 67.
- ⁶⁰ Vainio-Korhonen 2012, 224.
- ⁶¹ Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 22.3.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁶² Klinge 1997b, 145.
- ⁶³ Leino-Kaukiainen 2007.
- ⁶⁴ Lasten Suometar nro 9, 1857.
- ⁶⁵ Hanna Snellmanin kirjeet Jeanette Snellmanille 7.5.1857 ja 17.5.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁶⁶ Ketonen 1977, 23, 30.
- ⁶⁷ Helena Simeliuksen kirje Jeanette Snellmanille 6.4.1858. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁶⁸ Hannan mukaan myös maisteri Collan ja mamselli Ärtman olivat suositelleet, että neiti Snellman kävisi tyttökoulua vielä neljännekin luokan. Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 14.3.1858. Karl Kaj Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁶⁹ Kirjeiden aiheet olivat muutenkin hyvin selvästi sukupuolittuneet. Tämä näkyy erityisesti Snellmanin perheen poikien ja vanhempien välillä käydystä kirjeenvaihdosta. Äidille kirjoitettiin esimerkiksi tunteisiin ja käytännön asioihin liittyvissä kysymyksissä ja isälle taloutta ja opiskelua koskevissa asioissa. Myös Reetta Eiranen on omassa tutkimuksessaan todennut kirjeissä käsiteltyjen aiheiden sukupuolittuneisuuden. Eiranen 2019, 279.
- ⁷⁰ Davidoff & Hall 2019, 331–332.
- ⁷¹ Hanska, Vainio-Korhonen & Rahikainen 2010, 12–13; Ollila 2000, 18–19. Ikaikaisen patriarkalisuuden eri ulottuvuuksista ks. Einonen & Karonen (toim.) 2002.
- ⁷² Fruntimmersskolan i Helsingfors: Termins- och examensförteckningar (1850–1859). Svenska Flicklyceet i Helsingfors - arkiv, Kansallisarkisto.
- ⁷³ Therese Deckerin kirje Jeanette Snellmanille 16.5.1857. Karl Kaj Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁷⁴ Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 15.3.1857. Karl Kaj Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁷⁵ Neljästätoista kolmannen luokan tytöstä vain kahdella oli käsityönumero arvioitu kolmoseksi, seitsemällä arvosana oli 3,5 ja viidellä täysi nelonen. Fruntimmersskolan i Helsingfors: Termins- och examensförteckningar (1850–1859).
- ⁷⁶ Simone de Beauvoirin yleisesti hyväksytyt väitteet mukaan kulttuuri määrittelee sukupuolieron rakentumisen. Sosiaalinen sukupuoli kytkeytyy tiukasti tietyn kulttuurisen ryhmän noudattamiin käyttäytymistapoihin, velvollisuuksiin, uskomuksiin ja odotuksiin, jotka määrittelevät naisen ja miehen aseman. Tripodi 2014, 13–14.
- ⁷⁷ Ompelusta sosialisoin symbolina ks. Päivi Lappalainen 1999, 118–120.
- ⁷⁸ Helena Simeliuksen kirje Jeanette Snellmanille 13.6.1858. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁷⁹ Klinge 1997b, 106.
- ⁸⁰ Marjanen 2014, 56–58. Joskus myös säätyläisnaiset saattoivat joutua taloudellisen ahdingon yllätettyä jopa ansaitsemaan elantonsa käsitöitä tekemällä. Vainio-Korhonen 2010, 249–248; myös Ilmakunnas, 2018, 177.
- ⁸¹ Marjanen 2014, 56.
- ⁸² Wirén 1927, 29.
- ⁸³ Jeanette Snellmanin kirje Hanna Snellmanille 8.9.1858. Chydeniuska släktarkivet, Svenska litteratursällskapet i Finland; Jeanette Snellmanin kirje Sofie Chydeniukselle 28.12.1859. Snellman-kokoelma, Pohjois-Pohjanmaan museo.
- ⁸⁴ Klinge 1997b, 134.
- ⁸⁵ Sukutyöksi (*kin work*) on kutsuttu etupäässä naisten harjoittamaa toimintaa, jolla sukulaisuussuhteita ylläpidettiin, vahvistettiin ja uusinnettiin. Tällaista sukutyötä olivat esimerkiksi vierailut ja suvun vanhuksista ja sairaista huolehtiminen, ja tärkein sukutyön muoto oli kirjeiden kirjoittaminen. Ilmakunnas 2018, 178.
- ⁸⁶ Johan Georg Snellmanin kirjeet vanhemmilleen 10.11.1858 ja 10.12.1858. Jannen vuosikuluihin Bremenissä on kirjattu ”joululahjoja kapteeni Stephensin lapsille”. H. L. Grommén kirje J. W. Snellmanille 9.2.1859. J. W. Snellman G:sonin kauppahuoneen arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁸⁷ Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 15.3.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁸⁸ Klinge 1997b, 106; Ollila 2000, 24, 27.
- ⁸⁹ Kun Hanna ei harjoitellut rouva Deckerin mielestä riittävästi, paheksui tämä asiaa hänen äidilleen. Therese Deckerin kirje Jeanette Snellmanille 16.5.1857.
- ⁹⁰ Ks. esim. Hapuli 2005, 323; Hapuli & Leskelä-Kärki 2010.
- ⁹¹ ”I sista lördags var det barndans hos en af mina bästa vänner i Helsingfors, hon heter Betty Bark, är ifrån ny carleby och är syster till fru Wasastjerna hos hvilken hon också bor.” Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 7.5.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ⁹² Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 7.5.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.

-
- ⁹³ Ojala: Henrik Borgström. Kansallisbiografia-verkkajulkaisu.
- ⁹⁴ Kauppahuone J. W. Snellman G:sonin arkistosta löytyy Snellmanin ja Borgströmin liikekirjeenvaihtoa runsain määrin.
- ⁹⁵ Ojala: Henrik Borgström. Kansallisbiografia-verkkajulkaisu.
- ⁹⁶ J. W. Snellmanin Ouluun jäänyt sihteeri lähetti isännälleen kirjeet Helsinkiin osoitteeseen ”Herrar H. Borgström & Co.” Merkintätavasta ei ilmene, asuivatko Snellmanit Borgströmin kotona vai hänen omistamassaan kiinteistössä. B. M. Kurtenin kirjeet (6 kpl) J. W. Snellmanille lokakuussa 1857.
- ⁹⁷ Säätyläistyttöjen perheen ja suvun edustamisesta ks. myös Gluschkoff 2008, 33–34.
- ⁹⁸ Snellmanin ura oli juuri hetkeä aiemmin lähtenyt oikeaan nousukiitoon: Venäjällä oli hallitsija vaihtunut ja edeltäjänsä vapaamielisempi Aleksanteri II (hallitsijana 1855–1881) halusi ottaa Snellmanin kyvyt käyttöön omia tavoitteitaan ajaakseen. Snellman pääsi niin sanotusti piireihin ja tutustui keisarin sen hetkisiin suomalaisiin suosikkeihin. Hänet nimitettiin filosofian professoriksi vuonna 1856.
- ⁹⁹ J. V. Snellmanin kirje J. W. Snellmanille 24.4.1857. J. V. Snellmanin kootut teokset -lähdeportaali.
- ¹⁰⁰ Häggman 1994, 91.
- ¹⁰¹ Professori J. V. Snellmanin poika Karl kuvaa muistelmissaan kodista lastentansseja seuraavaan tapaan:
”Kolmen vanhimman pojan käytyä Alina Frasan tanssikoulun, sen ajan hienoimman, saivat he joululoman aikana kutsua tuttaviaan n. s. lastentanssiaisiiin, jollaisia siihen aikaan oli tapana panna toimeen pääkaupungin perheissä. Näissä tanssiaisissa olivat tytöt tavallisesti puettuja valkoisiin ja pojilla oli lyhyt musta takki, valkoinen kaulaliina ja hansikkaat. Ohjelmaan kuului neljä franseesia sekä välillä valssia, polkkaa, polkkamasurkkaa ja lancieria. Lopuksi tanssittiin kotiljongi, oikea rakastuneiden tanssi koreine nauhoineen, kukkineen ja krashaaneineen.” Katkelma on teoksesta *Hellästi rakastettu Puolisoni, julkaissut K. Snellman*, joka ilmestyi vuonna 1928. Snellman 2006, 308. Karl Snellman (1855–1928) oli J. V. Snellmanin seitsemästä lapsesta kuudes; kaksi lapsista kuoli aivan pienenä.
- ¹⁰² ”Der var utmärkt roligt, det var väl nu den sista, ty nog har vi dansat tillräckligt, jag till och med har nu redan varit på 17 barndanser och flickor Decker har varit på 5 mera än jag.” Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 7.5.1857. Karl Kaj Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ¹⁰³ ”Wet Mamma, jag är så rysligt glad ty Hannes Chydenius har redan bjudit mig på promotions akten och det skall bli så utmärkt roligt att se huru det går till.” Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 7.5.1857. Karl Kaj Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto. Johan Jakob (Hannes) Chydenius (1836–1890) oli Chydeniuksen perheen kolmas lapsi, joka oli tullut ylioppilaaksi vuonna 1851. Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1640–1853.
- ¹⁰⁴ Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 22.3.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ¹⁰⁵ ”Den första maj voro vi först på morgonen till Cajs niemi, der vi drucko kaffe, ty mamsell Weckman bjöd oss dit, vi hade utmärkt roligt, ty der var som vanligt en hel hop med studenter som sjöngo; sedan vi kommit derifrån gick vi lite ut att spatsera, då vi gingo förbi Clopath (ett conditor) så kom herr Thunberg ut och bad att vi skulle komma in allesammans, ty Emma Thunberg var med oss, och derföre belfvo vi in bjudna, vi fick hvar och en en torta och en sandbakelse.” Hanna Snellmanin kirje Jeanette Snellmanille 7.5.1857. Karl Kaj Walter Snellmanin I arkisto, Kansallisarkisto.
- ¹⁰⁶ Hirn 1986, 33 – 34, 50. Kaisa Wahllundista ks. Rahikainen 2018, 185–188.
- ¹⁰⁷ Sveitsiläisen kondiittorin Conrad Clopattin (1808–1865) vaimo Ursina (Rosina) Wilhelmina oli kondiittori Florio Catanin (1781–1871) tytär. Catanin konditoria sijaitsi Pohjois-Esplanadilla ja Clopattin konditoria sijaitsi osoitteessa Helenankatu 2. Tommila 1955, 326. August Schauman kuvaa muistelmissaan Clopattin merkitystä keskeisenä paikkana. Schauman 1967, 300–301.
- ¹⁰⁸ Yrjö Soini kirjoittaa 1800-luvun Oulusta: ”Kahvilamaailma oli sangen hiljaista; sen edustajista mainittakoon 1880-luvulla *Conditoria*, joka tarjosi yleisön käyttöön jäätelöä ja puhelinta, sekä 1900-luvun alkuvuosina avattu K. Antellin konditoria.” Soini 1963, 134. Soinikaan ei mainitse Oulussa olleen yhtään kahvilaa vielä 1850-luvulla.
- ¹⁰⁹ Ks. ”Seurustelusta ja häätavoista Oulussa 1870-luvulla kahden vanhan oululaisen kuvaamana.” Sanomalehti Kaiku 27.11.1947.